

Т. М. ТАТАРЕНКО

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕЛІТ**

Исследуются специфика и механизмы трансформации правящих элит. Рассматривается региональный аспект становления политической элиты, ее влияние на процесс формирования социальной структуры общества, эффективность политических институтов, которые определяют характер и динамику общественных преобразований.

The specific and the mechanism of transformations the ruling elites is researched. The local aspect of the political elite is considered building, its influence on the processes of the society's social structure forming, on the effectiveness of the political institutes, that make a big input on the character and the dynamics of the social changes.

Сучасні трансформаційні процеси характеризуються багатоманітністю акторів, різноманітністю можливостей для різних суспільств, що швидко змінюються. Не випадково до пріоритетних тем вітчизняної політичної науки належить проблема дослідження механізмів трансформації правлячих еліт, специфіки їх політичної участі. Її концептуальний розгляд має і наукове, і прикладне значення, відображає засоби, що використовуються, для кадрового забезпечення перетворень у країні.

Сьогодні простір політики значно обмежений, відрізняється недосконалістю партійно-політичної системи, слабкістю інститутів громадянського суспільства, політика не завжди має публічний характер. Щоправда, сфера політичних відносин монополізована різними елітними групами, які контролюють політичний процес і виступають агентами політичних змін. На процес суспільних перетворень відчутно впливає відсутність соціальних і політичних традицій легітимної зміни правлячої еліти, невідповідність потенційних претендентів до ефективного виконання посадових повноважень в ієрархії власті, які зумовили специфіку трансформації правлячих груп. Процес становлення нової еліти здебільшого здійснюється шляхом використання колишніх механізмів і засобів її формування, функціонування і просування елітних груп. Тому сьогодні номенклатурні принципи елітотворення поки що залишаються вагомими чинниками та визначають на-

прями розвитку політичного процесу в Україні. Ця тенденція відслідковується і на рівні взаємодій «центр-регіон», що чітко виявляється у русі регіоналізації еліт. Спостерігається тенденція до самоорганізації регіональних еліт, посилення їх ролі на загальнонаціональному рівні. Регіональний аспект формування політичної еліти представляє особливий інтерес, оскільки саме локальний рівень відтворює різні моделі рекрутування елітних груп, які відображають своєрідність конкретного територіального простору, його особливості, специфіку функціонування.

Виборчі компанії 2004, 2006, 2008 років актуалізували проблему взаємовідносин як представників, так і в цілому різних груп регіональної і центральної правлячих еліт. При цьому вибори до Верховної Ради 2006 р., 2008 р, місцевих органів влади 2006 р., 2008 р. знаменують початок нового етапу в процесі трансформації політичних еліт, одночасно завершуючи попередній. Безумовно, саме система взаємодії між центром і регіонами виступає ключовим чинником у зміні відносин між елітними групами, для яких характерні наступні тенденції: створення власного апарату підпорядкування, інтеграція політичних і економічних елітних угруповань, зростаючі процеси регіоналізації еліт. Варто зазначити, що процеси перереформування правлячих еліт спостерігаються насамперед на регіональному рівні.

У межах регіону бюрократична еліта формує власний апарат управління і виступає посередником між політичною елітою і населенням. Регіональний політичний процес повністю монополізований місцевою правлячою елітою. Визначальною стає економічний тиск на адміністрацію регіону і центр. Безпосередньо політичний вплив на регіон центральними органами влади можливий лише через контроль над фінансовими і економічними ресурсами, а також через рішення, що приймаються. Тому найбільш ефективним засобом реалізації політичного ресурсу є альянс між підприємствами, галузями, економічними суб'єктами і правлячою елітою центру. За підтримки зацікавлених економічних структур правляча еліта центру активно використовує свої повноваження в розстановці кадрів у владних структурах регіональних виконавчих органів. Не випадково регіональні еліти висувають вимоги не призначати, а обирати глав обласних адміністрацій, розширити повноваження регіонів щодо їх політичної та економічної самостійності, що повинно бути затверджено на законодавчому рівні. При цьому досягнення економічної самостійності припускає формування не стільки самодостатнього ринку, скільки системи контролю над економічними ресурсами і ухваленням відповідних рішень.

Така стратегія розвитку соціальних відносин сприяє, з одного боку, інтеграції політичних та економічних груп еліт в основному на регіональному рівні, а з іншого – перешкоджає процесу консолідації елітних груп в масштабах всієї країни. Втім правлячі еліти не виступають як закриті й самодостатні регіональні структури. Правляча еліта центру не консолідована і на загальнонаціональному рівні не є інтегруючою структурою політичної еліти. При цьому саме економічна еліта не зацікавлена в руйнуванні економічної інфраструктури, посиленні дезінтеграційних процесів.

Однак сучасний етап регіонального розвитку, характер політичних відносин між центром і регіонами здебільшого визначаються ступенем політизації економічних проблем і відповідних вимог з боку регіонів. Регіоналізація територіального простору актуалізує проблеми співвідношення інтересів і повнова-

жень у системі «центр-регіони», розробку концепції оптимальної моделі державного устрою, переосмислення наукових підходів щодо державного будівництва в цілому. З точки зору конкурентоспроможності національних економік, переваги окремих територій набувають суттєвого значення і сприяють регіоналізації всередині країни.

У процесі регіоналізації еволюційно формується внутрішньодержавна розмаїтість, відповідно до якої регіони та місцеві еліти з урахуванням територіальних особливостей прагнуть політичної та економічної самостійності, намагаються одержати автономний статус і повноваження у сфері самоврядування та впливу на державну політику, тобто існує тенденція їх політичної суб'єктивізації з вираженою територіальною самосвідомістю, інтересами і потребами. Водночас спостерігається тенденція щодо диференціації як центральних, так і регіональних елітних груп, а відтак збільшення чисельності акторів у системі взаємовідносин «центр-регіон», що визначають напрям і характер розвитку певного територіального простору. При цьому регіональні еліти вимушені мобілізуватися і перегрупуватися, діяти максимально згуртовано з метою досягнення спільними зусиллями реалізації власних інтересів у регіонах. Регіональне поле політики фіксує внутрішню узгодженість у визначенні правил гри, свободу дій з артикуляцією на приватні інтереси. Не випадково в ході виборів до місцевих органів була досягнута певна консолідація влади, проте частина суб'єктів-акторів регіональної політики, враховуючи їх різновекторність і кількість, неминуче виявляється усунутою від влади і створює основу для внутрішньорегіональної опозиції. Регіональним елітам міф негативного образу центру необхідний для внутрішньої консолідації влади, дискредитації опонентів, переорієнтації каналів суспільної незадоволеності. Така стратегія різних елітних груп політики допомагає підтримувати стабільність, внутрішню єдність на певній території, а відтак стійкість у системі розподілу регіональної влади (з урахуванням партійної приналежності), а також забезпечує рівновагу в системі розподілу сил і інтересів як в центрі, так і у регіонах.

Цілком обгрунтовано під регіональною елітою мають на увазі офіційну регіональну владу. При цьому інші гіпотетичні учасники внутрішньорегіональної політики часто виступають саме як агенти різних центральних або регіональних суб'єктів відносин. Серед домінуючих суб'єктів центру можуть бути названі структури адміністрації Президента, уряду, а також певних клієнтелістські відносини між керівниками регіонів і політиками центру. Розмаїття суб'єктів регіональної політики і їх взаємодія визначають варіативність у моделюванні взаємин центральних і регіональних еліт. Це обумовлено наявністю різних підходів до системи їх організації, до взаємодії різнорівневих інтересів, які відображають специфіку конкретної території. Залежно від ступеня впливу центру, самостійності регіональних еліт, їх інтересів можна виокремити ряд параметрів у системі моделювання: домінування, вплив, взаємодія, співприсутність, відсутність. Домінування: рівень впливу центру повсюдний і всеосяжний. Регіон у такому разі виступає як об'єкт (а не суб'єкт) регіональної політики центру. В умовах домінування центру чітко не виявляються конфлікти. Правляча еліта центру має можливість приймати рішення щодо регіонів без їх узгодження з місцевою владою. Існування такої моделі пов'язане з невирішеністю питання про статус влади на регіональному рівні, неконсолідованістю правлячої еліти регіону.

Вплив: рівень впливу центру за стратегічними напрямками достатньо високий але не всеосяжний. Сфера регіональних інтересів чітко позначена, але обмежена;

їх реалізація місцевою елітою можлива за умови, якщо вони не суперечать інтересам центру, ухваленим стратегічним рішенням, виконанню яких вони не повинні перешкоджати. Центр володіє можливостями робити постійний вплив на дії регіональної влади, її рішення, особливо якщо вони зачіпають інтереси центру. Проте втручання правлячої еліти центру в регіональні інтереси практично виключається. Взаємодія передбачає високий рівень співпраці регіональних і центральних органів влади, взаємозалежність сторін, інтереси яких повинні співпадати або взаємодоповнювати один одного. Така система відносин обумовлює узгодженість, компромісність в ухваленні більшості рішень, реалізації інтересів і регіональною, і правлячою елітами центру. Співприсутність: сфера інтересів центру обмежена. Повноваження і відповідальність регіонів і центру чітко розмежовані. На певній території представлені й співіснують інтереси місцевих і правлячих еліт центру, при цьому вони не повинні перетинатися, а отже, повинні бути безконфліктними. Основою такої системи відносин є певний політичний договір, який включає процедуру ухвалення рішень, розмежовує повноваження і компетенції, сфери впливу, відповідальність.

Відсутність. Ця модель характеризується низьким рівнем впливу еліти центру, її інтереси не представлені або нечітко визначені (наприклад, через віддаленість, периферійність території центр приділяє недостатньо уваги тому або іншому регіону). Відсутність також може бути обумовлена значним впливом регіональної еліти, яка практично виключає втручання центру у внутрішньорегіональні процеси. Центр має можливість втручатися в діяльність місцевих органів влади, впливати на рішення, що приймаються, лише в певних випадках (наприклад, в умовах дестабілізації відносин усередині регіону; зміни політичної і економічної кон'юнктури; виникнення власних стійких інтересів (центру) в регіоні).

Як свідчить практика, в рамках одного регіону найчастіше співіснують декілька моделей відносин або їх комбінація, при цьому можуть відрізнятись один від одного як система відносин різних суб'єктів регіональної політики, так і система інтересів різних груп еліт центру і регіонів. Водночас існує загальна тенденція у розвитку відносин між регіональною і центральною правлячими елітами. В рамках сучасного політичного процесу простежується рух від моделі відносин «домінування» до моделі «відсутність». Це означає, що процеси регіоналізації посилюються, актуалізуючи проблему децентралізації системи політичної влади.

Одночасно сьогодні можна говорити і про наявність системної кризи у відносинах центру і регіональних еліт. Існуюча бюджетна і платіжна криза нівелює значущість центру в очах регіонів. При цьому центр, що виконує фіскальну функцію і неспроможний налагодити грошове наповнення економіки, не сприймається регіонами, з погляду розвитку системи, як ключова складова. Економічна нестабільність посилюється кризою соціальної легітимності держави¹, яка не здатна виконувати свої соціальні зобов'язання і програми. Необхідність проведення реформи місцевого самоврядування, повномасштабних регіональних виборів і відмови від системи домінування інституту голів обласних держадміністрацій, що призначаються, становлять політичну базу наявної системної кризи, тобто питання стоїть про проведення реформи в системі територіальних органів управління, встановлення законодавчого контролю над діяльністю місцевих еліт.

Нерівномірність економічного розвитку територій, їх специфіка, наявність будь-яких переваг дають підставу для захисту «регіонального монополізму» і формують базу для певних економічних і політичних вимог, для відособлення регіонів та їх еліт. Саме асиметричність в територіальному розвитку провокує фєдералістські тенденції у поведінці регіональних еліт, своєрідну «внутрішню міграцію» регіонів, на території яких сформувалися політико-економічні системи. Це зумовлено, з одного боку, дезінтеграцією територіального простору, а з іншого – появою реальних ознак часткової регіональної інтеграції, яка здійснюється з метою реалізації власних економічних і політичних інтересів. Проведення соціально-економічних і політичних реформ здійснюється в умовах відсутності єдності у правлячому класу. При цьому відбувається подальше зростання тенденцій щодо децентралізації як у сфері державного будівництва, так і в системі відносин влади і власності, що зумовлює не тільки темпи, спрямованість і зміст реформ, а й процеси структуризації, принципи формування регіональних еліт, а також необхідність розмежування повноважень у системі всіх рівнів виконавчої влади і відповідно зміни моделей взаємодії центрів і регіонів.

Нинішній етап трансформації характеризується становленням тих або інших горизонтальних коаліцій регіональних правлячих еліт, оформлення яких пов'язане з комплексом проблем як соціально-економічного розвитку окремих територій, іноді окремих галузей економіки, так і питаннями державного будівництва загалом. Сьогодні існує проблема вдосконалення адміністративно-територіального устрою та системи управління в цілому, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності, виступають вагомую умовою трансформації українського політичного простору та визначають характер можливої трансформації правлячих еліт, їх роль у цьому процесі. Саме питання оформлення широких коаліцій регіональних еліт безпосередньо пов'язані з питаннями державного будівництва, що є підставою для появи суперечностей як у відносинах різних елітних груп, так і в країні загалом. Вочевидь життєво важливим стає і політична, і соціально-економічна поляризація регіонів України. Зберігають своє значення суперечностей між Заходом і Сходом країни. Економічні, соціокультурні та інші відмінності між регіонами не дозволяють сконструювати єдину для всіх ієрархію механізмів і каналів політичного впливу. Основним засобом рекрутування місцевої еліти, як вважає О.В. Гаман-Галутвіна, залишається система обрання і призначення на певні посади в структурах виконавчої і законодавчої влади регіонального рівня за допомогою використання значних владних, економічних ресурсів, відповідної спільності інтересів, а також споріднених або земляцьких зв'язків, патрон – клієнтелістських відносин. Не останню роль відіграє неформальна підтримка з боку груп впливу (фаворитизм, протекціонізм, корупція тощо)².

Усе це демонструє кризу механізмів функціонування еліт. Роль центральної влади в регіональних процесах українська низька, вона здатна лише реагувати на процеси, що відбуваються, але не може їх повністю контролювати. Відсутність єдності, криза колишніх механізмів функціонування провокують прагнення до оновлення персонального складу правлячої еліти, зокрема за рахунок представників регіонів. Проте регіональні елітні групи достатньо представлені лише у формі номенклатури. Звідси спроби оновлення правлячої еліти, не пов'язані з пошуком принципово нових підстав її формування і консолідації.

У контексті процесів децентралізації і політичної регіоналізації простежується тенденція зміни напрямку у формуванні правлячої еліти, яка дедалі де-

монструє «відсунутість» від центру. Якщо раніше такі процеси здійснювалися за безпосередньої участі центру, то сьогодні спостерігається самоорганізація регіональних еліт, яка прагне самостійно формувати правлячу еліту обласного рівня, в цілому вертикаль влади знизу. Втім перемога тієї або іншої елітної групи на майбутніх президентських і парламентських виборах не може принципово змінити систему влади в Україні. Тому номенклатурні принципи елітотворення ще довго залишатимуться основними чинниками, що визначають характер динаміки політичного процесу в Україні. Логіка розвитку сучасного політичного простору свідчить, що механізми формування і функціонування еліти нового типу, засоби її рекрутування і легітимації безпосередньо пов'язані з характером системних соціально-економічних змін, формуванням нової соціальної структури суспільства.

1. *Резник А.* Социальная легитимация украинской государственности: методологические и методические проблемы изучения // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 50-62; *Степаненко В.* Этнос – демос – полис: этнополитические проблемы социетальной трансформации в Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.102-120. 2. *Гаман-Галутвина О.В.* Региональные элиты России: персональный состав и тенденции эволюции // Полис. – 2004. – № 2. – С. 18–19.